

MEMORIALISTICĂ

RÂSUL „SUBVERSIV” AL COPILĂRIEI

Nicolae CREȚU*

Key words: childhood, novels, Bogdan Popescu, communism.

Secolul devenit cu un deceniu în urmă cel „trecut”, dar și începutul de nou secol (și de mileniu, al treilea de la Cristos) poartă – adâncă, indelebilă, dureroasă – „amprenta” politicului, a răvășirilor, aberațiilor și traumelor de o amploare a consecințelor lor tragice fără precedent. Niciodată n-a fost lumea noastră, a „planetei albastre”, martora – și victima – unor mai mari atrocități, săvârșite în numele unor ideologii difuzate propagandistic la acea „scară” a masificării prin care o anume demagogie, pretins „democrată”, tehnologiile media și premisele unui fond de prejudecăți și de „mituri” apte să devină „terenul” prielnic, deschis manipulării politice, au condus la totalitarismul mussolinian, hitlerist, ca și la cel stalinist, la fanatismul nipon, regimuri dictatoriale (Franco, Salazar), confruntări Est vs. Vest (Coreea, Vietnam), terorism european (Irlanda, bascii în Spania) și „jihad”-uri; fabricarea de mituri ale unor „lideri” *maximi* (gen Mao, Fidel Castro, Sadam Husein) și șefi politico-religioși („ayatolahi”, finanțatori nababi ai terorismului mondial), propagatori ai unor noi ideologii îndărătul „valorilor” căroră, fluturate prea insistent pentru a fi și credibile ca adevărat martor al elaborării și difuzării ideilor și argumentelor lor, pot să stea mai curând interese înnobilate, astfel pentru a „trece” mai ușor către destinatarii unui atare discurs (globalizare, chiar „ecologism”). Istoricii care, ca Fukuyama, s-au grăbit să clameze „sfârșitul istoriei”, analiștii-filosofi ai postmodernității nu pot ei înșiși, până la urmă, ignora, nici minimaliza formele intrării într-o etapă a istoriei „în mers”, în care noile ideologii și rezistența la ele, tensiunile pe care le provoacă tehnologiile media, informatice și ale comunicării, ca și vulnerabilitățile economiei și sistemului bancar „globalizate” mențin politicul în prim-plan: e drept, asociat nu numai, ca întotdeauna, cu problematica socială, ci și – tot mai mult – cu curente dominante ale *societății civile*: feminism, minorități – *all kinds*, protecția mediului, multiculturalism...

Zona până încă nu prea de mult „roșie” (regimurile comuniste, postbelice, satelite – de voie, de nevoie – Moscovei) a Europei, inclusiv, evident, românii de indiferent care parte a Prutului au ieșit, de peste două decenii, de sub „zodia” geopolitică a „secerei și ciocanului” și a intervențiilor militare „frățești”, represive, de altădată, pentru a intra în „tranziția” *spre* (prelungită, ca în România) sau pe la alții, cu un ritm mult mai bun, chiar în capitalism, fără atâtea simulacre și tergiversări ca ale vreunui „model original” iliescist. Era de așteptat ca libertatea în cultură să ducă și la o producție literar-artistică prilejuită de schimbare (cărți, filme și spectacole de teatru, în special) în stare acum să „vorbească” *necenzurat* și *neinhibat* despre zecile de ani de comunism, să rostească adevărurile dure și dureroase ale unei istorii necontrafăcute, necosmetizate în dependență de vreo dogmă, după cum și „prezentul”, lumea „tranziției”, cu derutele, viclemurile și măsurile ei, cu agitația și dedesubturile unui anume soi de febră a parvenirii, cu tentația muncii în străinătate și „barocul” aparte al unor veleități și mofuri de VIP-uri kitsch, sfidând amploarea unor drame sociale reale, aveau destule de oferit (teme, perspective de ordinul înțelegerii și atitudinii, „formule” estetice) eventualelor autentice energii și cutezanțe în materie de creativitate. Și unele rezultate s-au ivit, s-au acumulat într-o oarecare măsură în scurgerea timpului. Din toate, am ales însă pentru „acum și aici” o categorie specială a prozei narative (romanul, de fapt) definibilă pornind de la alegerea tocmai a acelei imagini a „lumii” comuniste accesibilă doar „ochilor” de copil: o metaforică „retină” care vede, captează și judecă în felul ei, altfel decât adulții, acea istorie „pe trăite” care fusese fundalul și „mediul” timpului ei mai proaspăt, mai puțin încordat și totodată, cu mai puțină (sau deloc) vehemență retrospectivă, ori dezlănțuirii ironice, parodice etc., lăsate, toate cele pomenite, „pe mâna”, sigur, celor mari.

* Prof. univ. dr., Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași.

Așadar, cum arată politicul – „citat”, văzut, descoperit, cu neastâmpărul, puritatea și prospețimea privirii „subversive” a copilăriei?

Înainte de a alege și a ne opri asupra câtorva romane românești, ar merita, poate, aruncată o scurtă ochire și către alte culturi, dar literatura nu are, totuși, cine știe ce de oferit, notabil cu adevărat: doar pe Oskar Mazerath, al lui Günther Grass (din *Toba de tinichea* – timpul istoric al nazismului și al Germaniei postbelice sub ocupația învingătorilor). Mai bogată se arată a fi paleta filmului, cu *Cria cuervos* al lui Carlos Saura (Spania lui Franco), *Amarcord* al lui Fellini (Italia mussoliniană) sau *Kolea*, un splendid film ceh în care invazia „frățească”, sovietică, din august 1968 și urmările ei apar în optica unui mic martor rus (protagonistul din titlu) „uitat” de mama sa, sătulă de paradisul lui Stalin și Brejnev, în grija unui „soț” ceh - „trambulină” către R. F. Germania. Într-un fel sau altul, de fiecare dată, mai apăsător sau mai discret, fulgurant eventual, ceea ce ni se comunică, cu o miză esențială în alegerea „unghiului” propriu copilăriei, este amestecul de ridicol și fanatism, de falsitate și sălbăcie, primitivism, grotesc, din aria politicului, fie că el este un „miez” *insolitat*, scos din tiparele reprezentărilor comune, grație „ochilor” de copil, fie, dimpotrivă, o „ramă” din când în când băgată în seamă, fără insistență, eclipsată (totuși, nu absentă, nu ignorată) de teme și problemele vârstei, raport prin excelență ironic, discret ironic, cu atât mai eficace în „demonstrarea” unei retorici propagandistice pompos șablonarde, atât de găunoasă că nu merită muniția unor înverșunări îndreptate împotriva-i.

Băiuțeii fraților Filip și Matei Florian este, *întrucâtva*, și așa ceva: accentul nu cade, totuși, pe „raportarea” – copilărească, *of course* – la politic, nu. În prim plan e chiar „libertatea” copilăriei, fie și pe fundalul cenușiului comunist: ce răzbate dinspre politic nu e deloc reliefat crâncen, acuzător și ridicolul celui trecut încă apropiat, în „trimiteri” mai curând oblice, *en passant*, este și așa ex-pus, poate chiar mai bine astfel decât cu o masivă, grea mobilizare retorică anti-. Altfel, în soresciențele *La liliaci* (în special câteva din seria volumelor cu acest titlu) – gen de text(e) inclassabil(e), ironia, abilită și alunecoasă a autorului induce și ea râsul „politizat” (ei nu, nu chiar) al cititorului. Și, sigur, și despre *Orbitor* (mai mult în vol. II, *Corpul*) ar fi câteva ceva de spus pe aceeași temă, a ridiculizării comunismului („dejist” și ceașist, deopotrivă). Dar mult mai demn de atenție mi se pare un roman relativ încă recent, operă a unui autor, și el, încă relativ tânăr: *Cine adoarme ultimul*, de Bogdan Popescu.

Chiar dacă, eventual, în miezul de „poveste” și sens stă cu totul altceva, o dimensiune a istoriei „pe trăite” nu-i poate, totuși, lipsi romanului, dată fiind intruziunea acesteia, inevitabilă, în existențe și destine, în acel climat, de o mai complexă „formulă”, în care socialul și politicul, ideologiile și reprezentările mentale modelate ori distorsionate de ele, dominante și evoluții ale psihologiei sociale intră în joc, într-o imagine suficient de cuprinzătoare și de adâncită a „lumii”. Nu scapă unei atare „dimensiuni” a viziunii măcar implicite în *narratum* decât parabola transistorică, opțiune care presupune încheșurarea coordonatelor de spațiu și timp în favoarea unor reliefuri expresive și accente semantice de intenție generalizatoare. Unde este „istoria” în lumile ficționale” ale lui Kafka, de pildă? Dar, trebuie să recunoaștem, nu acesta e drumul cel mare (larg și mult adesea bătut) al romanului, ci mai curând Excepția ce luminează oblic dominantele, permanențele imaginarului românesc.

Când reperele temporale sunt ale unei secțiuni „decupate” din vârste ale procesului istoric mai apropiate de noi, încă „fierbinți”, neclasate „muzeal”, crește un anumit risc (estetic, și nu numai) de alunecare într-o zonă a ideologiilor, a retoricilor lor, ca și, nu mai puțin, în tot soiul de înverșunări și vehemente condamnatoare, „procuroriale”, care nu pot decât deforma și altera vitalitatea epicului, oricât de îndreptățită și chiar nobilă, moralmente, ar fi judecata „postumă” la care chemăm acum, „azi”, timpurile care au fost nu de mult – până mai „ieri” – ale istoriei „în mers”, cunoscute și multora dintre cititori, nu numai autorului, tot *pe trăite*. „Soluția” unui ecleraj aparte, dintr-o perspectivă care, fără a nici îndulci, nici falsifica, să aibă un relief și o expresivitate remarcabile este în *Cine adoarme ultimul*, romanul din 2007 al lui Bogdan Popescu, una care merită, cu siguranță, să fie obiectul unei analize special consacrate ei, pe măsura varietății gamei de procedee din aria sa și a tonusului unei

creativități cuceritoare tocmai prin naturalețea, relaxarea și hazul nesilit, umorul pe care i le conferă evitarea oricărei ostentații, „etalări” etc. a unor asemenea prețioase calități, nici o clipă însă lăsate să se autosubmineze prin excesive sublinieri date lor înseși.

Băiatul directorului de școală din *Satul cu Sfinți*, acel „Ectoraș” de altădată, a crescut, e „acum” student în „marele oraș”, întors printre ai săi, cu necazul unei restanțe pe cap și nu chiar cu mare chef de a „toci” pentru examenul în perspectivă: ipostaza lui de „Repetentu”, cum îi încondeiază imaginea în ochii satului, pornit împotriva lui, eternul și universalul suplinitor Marin Foiște, și el unul dintre naratorii romanului, *Scrisorile* pe care le așterne pe hârtie – dar fără a le trimite nimănui, cum aflăm spre final – arată bine că întoarcerea sa nu e atât una într-un „spațiu” pe care să-l simtă *ca al său*, cât, mai curând, *în timp*, spre copilăria și adolescența trăite acolo, în „Satul cu Sfinți”, între oamenii lui, cu mentalitățile, isprăvile și poveștile lor, toate – văzute cu ochii vârstelor acelora, duse, revolute, căror „scrisorile” le recrează, le recheamă din trecut, emoția, prospețimea, intensitatea cu care s-au imprimat memoriei „trăitului”.

Fluxul rememorativ, ca și „salturile”, sunt cu certitudine generate, impulsionate prioritar, chiar decisiv, de nuclee perene ale afectivității, fără a înțelege, prin aceasta numai și numai ceea ce poartă o pecete vădit emoțională, ba chiar mai mult: tocmai liantul rememorărilor e de o altă natură, deși el însuși cu iradieri aparte în „stratul” afectului. Conștiința unei situații în plan secund, față de „ceilalți” (din grupul – sau „ceata” – de copii, de adolescenți, în care apare și el, dar niciodată în prim-plan), nu lipsește din niciuna din succesivele „imersiuni” (epistolare) în propriu-i trecut, indiferent de „culoarea” și atmosfera uneia sau altei „felii” de *timp trăit*, decupate compozițional în „scrisorile” dominate de retrospecție, ale „Repetentului”: fie ele – „culoarea” și atmosfera de care vorbesc – de ordinul unei bucurii a libertății și „aventurii” copilărești, din secvența vânătorii (cu prăștiile) de guguștiuci, fie de trecerea brutală, de șoc, de la o asemenea luminozitate la confruntarea cu moartea, acolo, după expediția la *jăpși*, la locul numit „Gropanu”, unde moare înecat Lică-„rudarul”, cum și de spectacolul *sui generis* pe care și-l dau lor înșiși, unii altora, băiețandrii „Satului cu Sfinți” (la doi pași de „Căminul cultural” și de filmele oferite de „nea Ghiță”), luându-și pe rând „zborul” de pe stiva de baloți de paie, timp care e și al unui colportaj (infantil) de „istorii” nu numai ale lor, ale celor mici, ci și ale „Satului cu Sfinți”, ale întregii comunități. Mereu, el, „Ectoraș” de atunci, e undeva mai „în umbră”, în umbra altora, a acelora care domină, dinamizează, îi trag și pe alții în jocul lor, grație „autorității” ce li se recunoaște, seducției căreia „ceilalți” nu-i rezistă. Despre ce e vorba? Este, de fiecare dată, o eclipsare, chiar marginalizare, ca rezultat al unui dat temperamental insurmontabil? Așa pare să fie în primele două secvențe retrospective amintite mai sus. Dar dincolo, în „exercițiile de zbor”? *Aparent*, aceeași eclipsare: însă, în mod cert, de data aceasta există și o sugestie – și ea nu e deloc de neglijat – de *efasare*, așadar de cu totul altceva. Efasare: *voită* retragere din prim-plan, auto-„marginalizarea” ca refuz *tacit* al participării la pervertitoarea „strigare peste sat”, tot mai deșucheată. De fapt, romanul, așa cum i-a *configurat* lui „Ectoraș” *prezența* sa de *être de papier*, peste asemenea nuanțări – de la o „scrisoare”/ secvență la alta, pe o gamă portretistică ce nu-i destramă unitatea, face tocmai din această situație a băiatului lui „Jivinoiu” în umbra altora și din sensibilitatea lui mai delicată premisele mărturiei credibile, de peste ani, a „epistolierului” din „Satul cu Sfinți”, cu firea lui retractilă, interiorizată, nesuspectabilă niciodată de vreun narcisism al memoriei, în pagini în care *alții* strălucesc, conduc, îi trag și pe ceilalți după ei, „în joc”: în „jocul” care nu e totdeauna (sau nu numai) *joc*.

Și joaca, și jocurile lor, ale acestor pui de țărani, nu au un „spațiu” doar celor mici accesibil, rezervat. Ar fi, pentru copilăria la țară, un lux de neimaginat, dacă nu chiar un moft „de oraș”. Lumile vârstelor, generațiilor se amestecă, se „molipsesc” (dinspre părinți și bătrâni spre copii), se arată mai deschise, mai permeabile, nu repliate în ele însele. Mai aspră uneori, copilăria la sat, e totuși, mai liberă, mai puțin naivă, cei mari nu-și feresc prea mult de văzul și auzul unor băiețandri ca „Vieru”, „Baronu”, „Ectoraș” nici vorbele, nici felul lor de a gândi și de a judeca lumea, oamenii, viața, nici, mai cu seamă, abundente, proliferante, „istoriile”, pe care și ei, ca mai vârstnicii, le deapănă, le colportează, poate le mai și înfloresc uneori, dar mai ales le savurează ca pe o „pradă” a plăcerii lor de a istorisi, de a se „da mari”, de a râde, a ironiza, pe seama a ceea ce e pe cale de a rămâne

prin ceva – nerv epic, culoare și climat al „istoriilor”, vervă stilistică, grotesc, ridicol, ciudățenii, fantastic – în memoria colectivă, duse acolo de anonima „gură a satului”. Și așa se face că și ceea ce ține de social, de politic, de sloganurile, clișeele, minciunile ideologiei oficiale, ale propagandei comuniste (ceaușiste), altfel spus, coordonatele istoriei „pe trăite”, pătrund în roman, dar nu detestate vituperant, nu șarjate satiric, ci dezvăluite/ captate cu un umor special, care nu îndulcește, nici nu „fardează” nimic, însă evită și orice retorică a indignării, condamnatoare, „demascatoare” etc. Minciuna, ridicolul, grotescul unui „sistem” politic putred din rădăcini sunt în *Cine adoarme ultimul* nu „denunțate” grandilocvent, dimpotrivă, supuse unui ecleraj decrispat, de un efect reliefant puternic și original tocmai pentru că e ferit de orice ostentație, exces, perorație patetică. Fiindcă nici un soi de astfel de îngroșare nu s-ar potrivi persperctivei naratoriale alese (cea modelator-matricială, care și le subordonează și pe celelalte două: „lecțiile” lui Foiște și „cronica” (anonimă) a satului): și anume, cea a epistolierului „Repetentu”, în care supraviețuiește – „încapsulat” ca memorie a copilăriei – „Ectoraș”. Alegere strategică, decisivă: copilul nu este încă *zoon politikon*, el își trăiește jocurile, aventurile, emoțiile, și atât, astfel că trimiterile spre social și politic, propagandă și ideologie etc. nu apar decât „oblic”, parcă în treacăt, dându-se peste ele „din întâmplare”, și fără ca, în confruntarea ce se produce, să se apese în vreun fel pe „pedala” stilistică a unor reacții supradimensionate. Așa se câștigă, în plan estetic, o eficiență sporită și de o prospețime a „formulei”, care datorează mult unei atare „candori” copilărești. Climatul ei e „secretul” luminozității și umorului cu care realități grave ale istoriei noastre recente sunt prinse în ficțiunea narativă fără încrâncenări și insistențe a căror retorică ar dilua mai curând: invers, aproape „litotic”, părând să lase acel nivel al textului, al imaginarului, oarecum „în schiță”, sugestiile lor, comprimate parcă astfel, menținute într-o stare nucleică, deliberat „nedevelopată”, rămânând, de aceea, să lucreze în noi cititorii, să-și prelungească (în actul lecturii și după) ecouri stărnite tocmai de brevitățile și eliptismul acelor „detalii” montate în text, „captate” în ficțiune ca din întâmplare și neadâncit, „în treacăt”.

Și, iată, așa se arată în *Cine adoarme ultimul* semne ale timpului, toate asociate cu ceea ce urcă „la suprafață” venind din memoria durabilă a copilăriei: adică dinspre „Ectoraș” către „Repetentu”, în „scrisorile” lui Mișu al factorului poștal din sat, profitând de turmentarea obișnuită a tatălui, dă gata ceata de băiețandri răsfățându-i cu dulciuri *à gogo*: dar de unde banii și ce căutau ei în plicurile desfăcute de Mișu? Destinatar ultim le era comandantul soldaților de felul lui Cătănuță, dacă își doreau permisii. Corupție? Da: „mica”, nu cea „mare”. Dar „Odraslă” al șoferului poreclit „Butelie”? El de unde și cum de are atâția bani pe mână de le „sponsorizează” celorlați „zborul”, salturile de pe baloții de paie, dar numai dacă licitează la deșuchierile „strigării peste sat” sui generis a puștii? Nu, nu i-a furat, n-a fost nevoie, are „Butelie” de unde să-i dea pentru așa ceva, cum i-a plătit și „lecțiile” de sex cu circăreasa, cum a știut să „ungă” pe cine trebuia ca să i se uite lui, tatălui, accidentul moral de care era vinovat. Realități ale unor vremi încă apropiate, în care buteliile de aragaz, insuficiente față de cerere, te puteau face „cineva”, bogat și influent în lumea „comunistă”, retrânsă, mărunță, care e și a „Satului cu Sfinți”. Amprenta timpurilor, fixată în deformările, tertipurile, „inventivitatea” lui „a face rost”. Școala, învățătura, profesiile? „Repetentu” – epistolier măsoară în mintea sa de „acum” un fel de micșorare, în timp, a turlor bisericii din sat față de cum apăreau ele ochilor de copii ai lui „Ectoraș” („enorme”), temător că vor da peste ele – accident „aviatic” rural – piloții mereu beți ai „avionului care stropea culturile” și de la ei gândul sare la visul (rămas „suspendat”) de a zbura al lui Icu. Inteligent, ar fi putut deveni pilot, cum visase, de-ar fi avut ai săi bani pentru preparații. În virajele și salturile memoriei asociative a naratorului se lasă „citite” injustițiile sociale ale sistemului pretins egalitar și, ca totul să se lege în „partitura” scripturală susținută de amintirile lui „Ectoraș”, liantul îl oferă propriile sale spaime, complexe și umilinte, gravate în memorie de teroarea „treptelor” și de oameni ai școlii lipsiți de orice vocație pentru catedră, dar abili în a face bani din preparații, chiar cu prețul minciunilor, către părinți, despre progresele odraslelor, lucrativă, „îmbrobodire”. O realitate socială (care contrazicea evident, „tezele” propagandei demagogice) și corolarele ei de ordinul psihologiei sociale trec spre cititor, cu avantajul estetic al neîncărcării textului cu accente protestatare, nici măcar din prizontul de mai târziu („Repetentu” și „scrisorile” lui), ci cu năduful copilului și adolescentului de atunci.

Nici satul, „lume” originară, spațiu al copilăriei – vârstă aurorală, nu e idealizat, imaginea lui păstrată în memoria afectivă a „epistolierului” din roman nu e deloc edulcorată, dimpotrivă. Ipostaza matinală a restanțierului „cotropit” subit de „o furie amestecată cu neputință” în timp ce „rânește la porci”, cu toate detaliile ei descriptive câtuși de puțin neosemănătoriste, e mai curând un „antidot”, prozaic cât încape (și vizual și olfactiv), împotriva oricăror (eventuale) ispite lirice „pastorale”, rusticate. Iarăși un salt și urmărim soarta biete scoafe ologite la transport, sacrificată fără a-i aduce tatălui lui „Ectoraș” profitul scontat când „investise” în ea. Mica „lume” a satului – „spațiu” al ficțiunii rezumă în mic mecanismele blocate de atâta planificare socialistă și „vigilență”, ale sistemului comunist-ceaușist. Răspunsul real al oamenilor la minciunile propagandei și blocajele dindărătul lor? Bețiile, ironia țărănească față de clișeele vremii și limba lor de lemn, grotescul în care eșuează acestea, ca orice „transplant” artificial, replierea într-un soi de inventivitate rurală în materie de căi de supraviețuire, nu înfruntând sistemul, ci „supunându”-i-se, dar, deliberat sau nu, cam à la Svejk al lui Hašek, falsa obediență împingând totul către burlesc, ridicol, hierpbolice dilatări în cheie grotescă.

Mai ales formele de „adaptare” (indivizi, dar și „satul”, comunitatea rurală) la „sistem” și vremi sunt de o inventivitate barocă plină de haz și de o truculentă inventivitate în „Satul cu Sfinți” al ficțiunii românești. Dărnicia Dunării – mai exact a „Bălții” ei, plină de pește, ca și „jăpșile” copilăriei lui „Ectoraș” – n-avea cum să-i facă pe răsfățații unei asemenea (aproape!) *Pays de Cocagne* prea harnici la muncile câmpului. Se zbate „Bâta” cu via ei de viță nobilă, boierească, ba se mai împrumută pentru asta și pe la bănci. Abia îndiguirile de sub comuniști i-au mai scos din lenea lor, moștenită din tată în fiu. Câte unul ca Florea Cucu se învăluie într-un aer de legendă, cu traiul lui parcă „imun” la orice constrângeri terestre, pragmatice, departe de tiparele de viață și mentalitate comune, obișnuite, ale atâtor altora. Nu e un adevărat *exploit* narativ să-l înfățișezi cititorului pe acest personaj, sărac dar „mare iubitor de băuturi bețive”, cu apucături de muieratic care i-au adus porecla-„nume” de „pasăre zbanghie” (nărvită la „cuiburi” străine), nu doar ca pe un „epicurian” înăscut, dar în pacea și blândețea sălășuirii nu departe de porcul lui de rasă puturoasă, tratat de stăpân cu o „europeană” (*avant la lettre*) blândețe, aproape ca pe un înțelept (*sage*) – su pote un Dumnezeu terestru (netulburat de nimic, nici măcar de „divinul” din el, „practicat” și ...ignorat) -, pe acest Florea Cucu, domnind peste „Paradisul” său („curtea întinsă și nelucrată”), pământ niciodată destelenit, de-a lungul multor „generații de firi visătoare și contemplative”? Suntem la mare distanță de Pripasul rebrenianului Ion și de imensa lui sete de „pământuri”. Dar dacă în astfel de pagini narațiunea și portretistica bat spre legendă și mitic, în altele – nici acolo, însă, obsesia pământului – își dezvăluie paleta ei colorată, împletire chiar de pitoresc și „ingeniozitate” barocă, o întrepiditate țărănească, adaptată „vremilor”, descurcăreță, versatilă, în stare să se strecoare cu abilitate printre rigiditățile și interdicțiile „sistemului” (social-economic, dar pe temelii – declarate ca atare – de doctrină, de fapt: *dogmă*, politică). Așa este, în același sat cu indolentul paradisiac Florea Cucu, intrepidul „Tatapopii”, bătrânul cu „stofă de negustor” în el, comerciant universal în lumea lui „a face rost de”, de sub dictatură. Căile lui, subterane? Mituirea, pilele – activiști, hoția practică ramificată, în rețele pornite pe întrajutorare, între „specializări” (metal, materiale de construcții, alimente și băuturi, baterii electrice, vânat din braconaj, diploma popii-fiu, cumpărată pentru odrasla-loază pe cadouri și peșcheșuri duse cui trebuia, ca să se mai „închidă ochii” la blestematele de examene etc.) care au nevoie unele de altele, sub imperativul imediat al cel puțin supraviețuirii, dar – la o altă treaptă – și al unei reale prosperități, ieșită din circuitele „ingenioase” ale comerțului „la negru”, înfloritor pe fondul penuriei din celălalt, de la lumina zilei. O mentalitate atât de răspândită, curentă de fapt, încât ea a trecut, molipsindu-i și pe mucoșii satului, de la cei mari către cei mici. Metalul prăștiilor bune pentru vânat guguștiucii din *jăpși* e furat, elasticul se șterpelește de la chiloții-„gogoșar” ai bunicii, puși la uscat, tot ei, băiețandrii din ceată, mai fură din ouăle greu de „contabilizat”, ca să aibă ceva la troc pentru alvița, cam suspectă, de la „Tatapopii”. Cine să condamne apucătura, când „Măria-sa” Statul comunist e cel mai mare hoț și jefuitor imaginabil, dincolo de formulele sforăitoare (și goale) ale ideologiei, propagandei, demagogiei? Neîndoielnic, în conștiința cititorului polimorfia unei atare „școli” publice a spiritului descurcăreț, cu imaginabilul lui „decalog” (înșală! fură! minte! corupe!..., în sinteză: „descurcă-te”!) nu are cum

să nu conducă la o, măcar, tresărire morală – nu, nu „moralistă” – la gândul consecințelor în timp ale unui atât de vast proces de pervertire morală, de ruinare a înseși temeliilor de „cinste”, de „adevăr” și de „bine”, textul romanului, în schimb, nu-și ia „precauția” (de ordinul unei retorici morale explicite, negru pe alb) vreunei condamnări, în numele unui ethos nesmintit din tiparele-i adânci și perene, și o face, cu siguranță, deliberat, asumat. Nu pentru că ar fi de partea agenților activi, determinați, ai acestei pervertiri, dar știindu-se bine că verbalizarea intertextuală a unei „evaluări” negative (*teză* morală, „condamnare”) în numele tradiției, ori al religiei, ba chiar și mai dezinvolve, poate ambiguu, „muștrări” ori „urecheli”, după vârsta păcătosului) nu ar avea nici în plan moral, nici în cel estetic, nici o eficiență. Invers, „neutralitatea” sub acest raport creează o sugestie de mărturie venită nu de undeva din afară, ci chiar din vâlmășagul inerțial al trăitului, iar reacția morală a cititorului, fără să se stingă ca o superficială și trecătoare „tresărire”, se amplifică în viziunea gravă, lăuntrică, a acestuia privind urmările, incalculabile, în perspectiva viitorului, ale unei asemenea ireversibile alterări a fondului nostru moral, al neamului, sub pecetea de neșters (în totalitate) a unor timpuri aberante, adânc deformatoare. Este, de altfel cred, și ceea ce și-a propus autorul, sub acest unghi, în *Cel ce adoarme ultimul*.

Se va fi înțeles, poate, nu chiar toate ilustrările acelei „amprente” a istoriei, „în mers”, a timpurilor, a politicului etc. „culese” mai sus, aduse în matca abordării care mă interesează sunt raportabile, mereu, la naratorul-epistolar „Repetentu”, depozitar și rememorator a ceea ce a trăit și simțit, a văzut și auzit acel „Ectoraș” al copilăriei. Captarea în fluxul textual a unor detalii, momente și micro-situații, ca „din întâmplare”, cu aerul de „în treacăt” (totuși, nu la modul aluziv, asta niciodată), așa încât prezența lor, mai peste tot, în discursul narativ „datează” istoric și social (mai cu seamă psihosocial), în ultimă instanță: politic, în fond, *climatul* – mai mult decât un „cadru” istoric recent – unor „vremi” aberante, profund deformatoare, pentru individ, dar deoportivă și pentru comunitate. Portretul și „povestea” lui „Tatapopii” nu sunt supuse epistolar („Repetentu”), ci în una din lecțiile lui Foiște, înfruntarea reciprocă, paradigmatic polarizată, dintre „Gogoasă”-nostalgicul (tacit) al regimului comunist-ceaușist și, de cealaltă parte, primarul post-decembrist „Cap de Șobolan” e, la rândul-i, o secvență montată în „partitura” distribuită compozițional, de către romancier, unui soi de anonim „cronicar” al satului. Nici una din cele trei „voci” naratoriale nu este privată de posibilitatea de a aduce în fluxul istorisirii (și în arborescența atâtor „istorii”), și astfel de „semnalizări”, oarecum fulgurante, ale istoriei, „pe trăite”, ale unui timp istoric precizat, cu implicațiile morale, politice, sociale, de mentalitate mai cu seamă (ca rezultat de sinteză), proprii lui. Efectul global e unul de orchestrare compozițional-semantică, aptă să recâștige prin „însumare” și sinteză ceea ce părea să piardă prin menținerea unor atare *semne* ale „vremii” într-o stare nucleică, neamplificată retoric, mai mult: sugerând chiar și relativa detașare a unei includeri (a semnelor „vremii”) în discursul românesc doar în „treacăt”, în inerția asocierilor și înlănțuirilor rememorative, de obicei „în trena” unor întâmplări și trăiri puternic marcate afectiv, care domină, ele, nu pomenitele „semne” istorice, fluxul narației.

Dacă am pornit dinspre „Ectoraș”-„Repetentu” către ceilalți doi naratori, este pentru că impactul global, în roman, al *acelei* perspective este decisiv pentru întreg ansamblul textual în discuție. Copilul – „Ectoraș” sau altul – nu are *parti-pris*-uri politice, ideologice etc. El poate avea, cel mult, reacția natural-demistificatoare a inocentului andersenian din *Hainele noi ale împăratului* („Împăratul e gol”), dar ceea ce acolo, în „Satul cu Sfinți”, poartă pecetea „vremurilor” pervertitoare, smintite, nu e nicicum „demascat” spectaculos, eroic, patetic, vehement, ci doar dat într-un context și un ecleraj (perspectiva) de efect ridiculizant, degonflant *in sine*, și nu prin verbalizări în vreun crescendo acuzator, „demascator” etc. Sunt, e drept, și câteva excepții, în cazul cărora împingerea în deriziune a miezului de situație și sens ar fi sunat fals, chiar ar fi șocat în raport cu gravitatea a ceea ce se narează, dar nici atunci nu se trece la vreuna din formele modului incriminant, alegându-se, cu inteligență și tact, sugestivitatea gravă a secvenței narative *prin ea însăși*, fără încărcare stilistică, dimpotrivă, pe calea și grație unei austerități expresive, mai eficace decât orice altă versiune modală imaginabilă. „Povestea” soldatului Cătănuță, demolatorul casei lui Foiște (în accidentul cu hodoroaga de camion, poreclită „Tataia”), acuzat de subminare a economiei naționale, n-ar mai fi putut fi trasă

către zona deriziunii, nici drama legată de taciturnul, închisul în el, Enin, ucigașul din iubire pentru frumoasa grecoiacă Marianti, dar acestea sunt mai curând excepțiile, acele rare ieșiri din tonalitatea dominantă, matricială, din roman. Ca și, de asemenea, de pildă, moartea lui Lică-„rudarul”, din vina unei patrule de grăniceri, umflați în pene și iresponsabili, ori secvența santinelei „Monstrulică”, cu gânduri sinucigașe în noaptea de iarnă, viscolită (aceasta, însă, deficitară ca substanță a unei motivații coerente și inteligibile, cum ea nu are în text, din păcate, și încă pe măsura unei atare decizii, exigență – oricum – nu ușor de împlinit). În marea majoritate, trebuie spus, împingerea într-un climat al deriziunii prin contextualizare narativă, „iluminare” oblică, ironică, și tonalitate tonic „refractară” (nu retorizant) la semnele unor vremuri ieșite din țâțâni, funciar caricaturale, e cea care funcționează ca „mecanism” estetic dominant, privilegiat, modelator din adânc al unei structuri ficționale în a cărei sinteză intră, de neignorat, și „dimensiunea” istorico-politică a „istoriilor” și istorisirii – axă din roman.

Cum doi dintre naratori („Repetentu”, în care „vorbește” încă memoria datorată *elevului* „Ectoraș” de altădată și, complementar cu el, *profesorul*, etern și universal suplinitor, Foiște, cu „lecțiile” lui estivale, aproape „ionesciene”) sunt legați de școală, numeroase secvențe în cheia deciziunii se derulează în spațiul (nu numai „decorul”) acesteia, fără ca, totuși, anonimului „cronicar”-„aed” al satului să nu i se întâmple și lui să calce pe același „teren” al ficțiunii. Burlesca „demonstrație” de la practica zootehnică, ratată de „Veterinaru” și „Rândașu”, morți de beți, de aceea incapabili să asigure necesara „conținuturi” a bietului vițel desemnat drept „material didactic”, e un haz enorm, prelungit și în bufonada studierii științifice, la microscopul școlar, a lichidului seminal „taurin”, de către trioul „Vieru”-„Baronu”-„Ectoraș”, pasionați „cercetători” (care mai de care) în formare... Le narează „cronicarul” satului, „vocea” *fără nume* (ecivalentă, poate, cu o instanță de fuziune a „gurii satului” cu memoria lui colectivă). De un umor de mare calitate e și relatarea lui Foiște despre conferința sa pe tema „circuitului apei în natură”, cu miză educativ-ateistă, compromisă fulgerător și ireversibil de câteva vorbe ale țăranilor (-auditoriu), care tot în Dumnezeu își pun nădejdea la vreme de secetă. „Spectacolul” unui Foiște beat, ascuns de ochii inspectorului de la pionieri, Albu („nobilul gitan”), și izbucnit spăimos tocmai în calea aceluia, după trezirea în bezna „cabinetului foto”, e evocat, rememorat, de „Repetentu” (în temeiul mărturiei/ memoriei lui „Ectoraș”), cheful comandanților militari și al „mărimilor locale” din noaptea accidentului lui Cătănuță nu poate fi decât o pagină de „cronică” anonimă, despre „istorii” ale unor profesori, ca Dordonea, Hristu, libidinosul Zidaru, istorisește/ vorbește, desigur, Foiște... Și rotația naratorilor, în paralel cu caruselul povestirilor și poveștilor, continuă, continuă, fără sfârșit, s-ar părea. Astfel se țese ansamblul narativ din *Cel care adoarme ultimul*, „Carte” a istoriilor proliferante, individuale, în filigranul cărora se lasă, însă, „citită” – deslușită -, în ciuda texturii de montaj baroc – și „Povestea” globală, *integratoare*: a „Satului cu Sfinți”.

Sunt și ecouri dinspre un trecut ceva mai îndepărtat, nici el definitiv și cu totul clasat: de pildă, „istoria” colonelului erou Socol și a motocicletei lui germane („Zundapp”) – captură de război, cum se trece și spre ce a urmat lui decembrie ’89, fără a se urma vreun traseu „retușat” (=falsificat) optimist din premise, pe un traseu de la „negru” spre „alb” (sugestia de timp confuz va rodi, poate, substanțial, în vreo carte viitoare). Dar „miezul” romanului e în acel timp aberant, pervertitor, caricatural, nici el tratat „obligatoriu” în mereu același „ton” al deriziunii (secvența primarului – „reformator” utopic, doritor de schimbare, progres, cu bune intenții – schimbarea stației de autobuz, iluminat nocturn – anihilate de inerția satului, deloc idealizat ca imagine a mentalității colective). Câteva deschideri ale textului către implicații mai grave, ale cercetărilor legate de „problema” unor puști improvizate, ale arestărilor pricinuite de rozătoare „neafiliate” politic, ori determinate de stilul „Declarației” lui Foiște după ce accidentul i-a demolat casa („Cel ce l-a trimis...”) se învecinează cu salturi pe scara timpului, până la mitice începuturi, acestea în „lecțiile” lui Foiște (ca și „cel mai vechi război”), în timp ce Tușa cu Plocoanele sau „armăsarul Canafas” îi revin „anonimului cronicar” iar „strigarea peste sat” a puștimii, la „zbor”, se metamorfozează în „Gazeta de Centru”, postdecembristă, a redactorului factotum Marin Foiște: variațiile de *ton* și *roluri* ale naratorilor susțin, și ele, credibilitatea estetică a imaginii omului „sub vremi”.

LE RIRE SUBVERSIF DE L'ENFANCE

Parmi les voies moins prévisibles, ouvertes au roman roumain d'après la chute du régime de Ceausescu, une place à part doit être reconnue aux quelques tentatives visant à donner l'image du vécu du temps du communisme telle qu'elle se laissait „vue” à l'âge de l'enfance. Une vision qui a l'avantage esthétique indéniable, de mettre en évidence les anomalies, la fausseté, le ridicule d'un temps historique à peine révolu, tout en évitant une rhétorique figée, de la condamnation politique et morale, trop véhémence et schématique, mais sans sacrifier pour autant ni le revers grave, même tragique, de ce que dénonce – à sa façon – le rire innocent de l'enfance: qualités soulignées par l'analyse et l'interprétation approfondies d'une des réussites les plus remarquables acquises sur une telle „voie”, celle de Bogdan Popescu, dans son roman *Qui s'endort le dernier*.